

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ

Розглянуто різні наукові підходи до визначення гарантій прав людини, проаналізовано існуючі види гарантій та способи їх класифікації, а також визначено фактори впливу на ефективність гарантій. Надано характеристику гарантій дотримання права людини на повагу до її гідності, їх види та систему.

Ключові слова: гарантії, право людини на повагу до її гідності, гідність, права людини.

Рассмотрены различные научные подходы к определению гарантий прав человека, проанализированы существующие виды гарантий и способы их классификации, а также определены факторы влияния на эффективность гарантий. Охарактеризованы гарантии соблюдения права человека на уважение к его достоинству, их виды и система.

Ключевые слова: гарантии, право человека на уважение к его достоинству, достоинство, права человека.

The article deals with various scientific approaches to the definition of guarantee of human rights, analyzes types of guarantees and its methods of classification, and considers the impacts on performance guarantees. There is characteristic of guarantees of human rights to have their dignity respected, their types and system.

Key words: guarantees, the human right to have their dignity respected, the dignity, human rights.

Кожній людині повинна гарантуватись можливість користуватися всіма правами та свободами. Для забезпечення реалізації конституційних прав і свобод слід створити відповідний механізм їх гарантування¹. Основним елементом такого механізму є юридичні гарантії, які являють собою цілу низку конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективне здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Головне призначення гарантій полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод.

Дослідження проблем гарантій прав людини має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки справжню суспільну цінність права людини і громадянина мають тоді, коли вони знаходять повноцінне та безперешкодне втілення в реальних суспільних відносинах. Гарантії, на думку Л. Д. Воеводіна, слугують тим надійним сполученням, яке забезпечує необхідний у сфері правового статусу особистості перехід від загального до часткового, від задекларованої в законі можливості до дійсності. Звідси й випливає загальна потреба вивчення всієї сукупності чинників, які забезпечують необхідне переведення прав людини та громадянина із сфери належного до сфери сушого².

Значну увагу дослідженню гарантій дотримання та забезпечення прав людини присвятили увагу такі науковці, як М. В. Баглай, Л. Д. Воеводін, А. М. Колодій, М. С. Малєїн, Н. І. Матухов, А. Ю. Олійник, М. П. Рабінович, О. Ф. Фрицький, М. І. Хавронюк та ін.

Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Отже, гарантії є засобом, що забез-

печує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, наявності системи органів влади, діяльність яких спрямована на забезпечення демократизму і правопорядку в державі, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоефективного органу конституційного контролю.

Щодо визначення інституту юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина, то в науці відсутнє його загальновизнане розуміння.

Так, одні автори під гарантіями розуміють певні правові засоби³; інші вважають, що гарантії характеризують умови, від яких залежить реальне використання громадянами прав і виконання обов'язків⁴; треті вважають, що це система узгоджених засобів і форм (нормативних, інституційних і матеріальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних їм обов'язків⁵; існує думка, що гарантії це один з основних принципів конституційно-правового статусу особи⁶ або система норм, принципів, умов і вимог, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина⁷.

Також гарантії розглядаються як обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні та культурні умови для реалізації її прав і свобод, а також діяльність міжнародних і національних організацій із захисту прав людини⁸ або умови та засоби, що створює держава громадянам для здійснення ними своїх основних прав⁹. Можна розглядати гарантії як матеріальні, організаційні, духовні та правові передумови, які роблять реальністю здійснення основних прав і свобод, виконання обов'язків людини і громадянина та забезпечують їх охорону від незаконних обмежень і посягань¹⁰.

О. Е. Кутафин вважає, що гарантії – це засоби, що створюють можливість реалізації фізичною особою належних їй прав і свобод. Він класифікує їх так: політичні, економічні, соціальні, організаційні та правові. Серед правових гарантій відокремлюються процесуальні – це умови або обставини, особливістю яких є те, що вони мають процедурний характер¹¹.

На думку С. В. Калашникова, гарантії прав і свобод – це сукупність засобів, способів і процедур, що створюють умови, при яких особистість може реально захищати і відстоювати на законній підставі передбачені Конституцією та чинним законодавством свої права та інтереси, які визнаються та дотримуються всім суспільством і захищаються державою¹².

Отже, гарантії можна визначити як систему правових засобів, умов, принципів, що в своїй сукупності забезпечують визнання, реалізацію прав і свобод людини та здійснюють їх захист від незаконних посягань.

У науці гарантії поділяють на три рівні: 1) базові цінності, на які орієнтується суспільство у розвитку конституційного ладу; 2) основні принципи, які є головними для конкретних суб'єктів конституційного ладу і галузі конституційного права; 3) конституційно-правові інститути і норми, через які вищезгадані цінності та принципи отримують безпосереднє обґрунтування, закріплення і визначальне юридичне значення¹³.

М. В. Баглай, розглядаючи конституційні гарантії прав і свобод, пропонує кла-

сифікувати їх так: загальні гарантії прав і свобод людини і громадянина; захист прав і свобод як обов'язок держави; самозахист прав і свобод; судовий захист; міжнародний захист; відшкодування шкоди; конституційні гарантії правосуддя; гарантії підсудності; право на юридичну допомогу; презумпцію невинуватості; заборона повторного притягнення до відповідальності за одне і те ж діяння; недійсність незаконно отриманих доказів; право на перегляд рішення суду; гарантії від самозвинувачення; права потерпілих від злочину; відсутність зворотної дії закону¹⁴.

На основі вищевикладеного можна зазначити, що гарантії розглядаються не як статичні умови і засоби забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а як динамічні обов'язки держави, її органів і посадових осіб постійно створювати сприятливі умови та надавати ефективні засоби їх реалізації.

Гарантії являють собою систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини. Ефективність цих факторів залежить від різних чинників, але основним серед них є наявність визначених елементів у системі функціонування державної влади та публічної влади на місцях, що опосередковується через місцеве самоврядування. До них зараховують: а) наявність Основного Закону, дія якого не може бути припинена довільно; б) визнання державної влади похідною від влади народу і Конституції; в) закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини і громадянина (включаючи політичні) та засобів і умов їх здійснення; г) наявність незалежної судової влади; д) можливість захисту своїх прав в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та в міжнародних правозахисних організаціях¹⁵.

Ефективність системи конституційно-правових гарантії залежить як від рівня розвитку правових принципів та інститутів демократії в механізмі державної влади, стану економіки, способів розподілу життєвих благ, моральної атмосфери в суспільстві, рівня його правової культури, ступеня суспільної згоди, так і від наявності визначених елементів у системі функціонування державної влади.

Щодо гарантії забезпечення дотримання та реалізації права людини на повагу до гідності, то безумовно важливу роль у здійсненні такого права людини відіграють юридичні гарантії.

Юридичні гарантії – сукупність закріплених у законодавстві засобів, а також організаційно-правова діяльність щодо їх застосування, спрямована на забезпечення безперешкодного здійснення, захисту прав і свобод людини. У разі їх порушення юридичні гарантії забезпечуються державним примусом¹⁶. До юридичних гарантії права людини на повагу до її гідності слід віднести насамперед конституційні норми-гарантії.

Основоположним конституційним принципом і одночасно основною конституційною нормою-гарантією, закладеною в основу права людини на повагу до її гідності, є принцип, закріплений у ст. 3 Конституції України, який проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина є основним обов'язком держави¹⁷.

Логічне продовження зазначеного принципу-гарантії забезпечення права людини на повагу до її гідності знаходиться в системі інших конституційних принципів. Так, загальною конституційною гарантією забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина загалом та права людини на повагу до гідності зокрема є невідчужуваність та непорушність таких прав (ст. 21 Конституції України).

Ніхто не може порушити право людини на повагу до її гідності, навіть при реалізації свого власного права особа не може порушувати аналогічне право інших осіб. Крім того, право людини на повагу до її гідності є невідчужуваним, це означає, що наділена з народження таким правом особа не може бути його позбавлена, також зазначене право не може бути передане чи будь-яким іншим чином відчужене його суб'єктом іншій особі. Право людини на повагу до її гідності є природним правом, а тому не підлягає відчуженню чи будь-яким чином порушенню.

Безумовно, ще однією гарантією забезпечення права людини на повагу до її гідності є неможливість скасування чи обмеження такого права, відповідно до ч. 2 ст. 22 Конституції, а також неможливість звуження змісту та обсягу такого права (ч. 3 ст. 22 Конституції України).

У пункті 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) визначено, що скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена¹⁸. Нemoжливoсть обмеження права, звуження його змісту чи обсягу полягає у неможливості навмисного чи необережного створення таких умов, за існування яких особа не може повною мірою чи частково реалізувати своє право на повагу до гідності.

Свою позицію щодо розуміння понять звуження змісту та обсягу існуючих прав висловив Конституційний Суд і у Рішенні від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). Так, зміст прав і свобод людини Конституційний Суд визначив як умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність та ступінь вияву та вираження в певних одиницях виміру. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики¹⁹.

Отже, звуження змісту права людини на повагу до її гідності означає зменшення можливостей людини, які їй надані таким правом. Якщо виключити із змісту права людини на повагу до гідності можливість усвідомлювати себе як особистість, то втратиться сам зміст і сутність такого права, хоча особа буде наділена іншими правомочностями, однак вони втраять свій зміст.

Якщо розглядати звуження обсягу права людини на повагу до гідності, то воно також є неприпустимим. Уявімо собі ситуацію, що право на повагу до гідності наділені лише громадяни України, або таке право поширюється лише на осіб, що проживають на території України. Така ситуація є неприпустимою в умовах побудови демократичної, правової держави та нівелює саму сутність права людини на повагу до її гідності.

Також до гарантій дотримання права людини на повагу до її гідності можна віднести положення ст. 102 Конституції України, що закріплює статус Президента України як глави держави, гаранта державного суверенітету, додержання Консти-

туції України, прав і свобод людини і громадянина. Так, Президент України, будучи гарантом дотримання прав і свобод, зобов'язаний у межах наділених Конституцією України повноважень вживати усіх можливих заходів для забезпечення та дотримання права кожного на повагу до гідності.

Ще однією юридичною гарантією дотримання права людини на повагу до її гідності є рівність усіх перед законом та гарантування державою рівності прав і свобод людини і громадянина незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак (ст. 24 Конституції України). Так, не може бути жодних привілеїв чи обмежень гідності особи на основі зазначених ознак, усі люди є рівними у своєму праві на повагу до гідності, що також забезпечується можливістю реалізувати своє право на повагу до гідності таким чином, щоб не порушувати аналогічне право інших людей²⁰.

Характерною особливістю дотримання конституційних принципів-гарантій є наявність передбачуваної Конституцією відповідальності держави в особі державних органів влади та їх посадових осіб перед людиною за порушення або неналежаще забезпечення права людини на повагу до її гідності. Так, Конституція України закріпила право кожного на відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, при здійсненні ними своїх повноважень, що має важливе значення при відновленні порушеного права людини на повагу до її гідності.

Серед юридичних гарантій реалізації права людини на повагу до її гідності слід виділяти дві групи гарантій: гарантії, які забезпечують його реалізацію, і гарантії, які забезпечують його захист. Юридичні гарантії реалізації права людини на повагу до її гідності спрямовані на використання людиною своїх прав, виконання нею обов'язків і законності притягнення особи до відповідальності у разі порушення нею такого права іншої особи. Гарантії захисту діють, як правило, в разі порушення права, виникнення перешкод на шляху його використання. До першої групи належать норми, що визначають межі здійснення прав і свобод; їх конкретизацію в поточному законодавстві; юридичні факти, з якими пов'язується володіння і безпосереднє користування правами; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення для стимулювання правомірної їх реалізації. Другу групу юридичних гарантій складають механізми та інститути захисту прав і свобод: конституційний контроль і нагляд; способи захисту і види відповідальності винних за порушення прав і свобод особистості; процесуальні форми здійснення контролю та нагляду; заходи попередження і профілактики порушень прав людини, інші встановлені законодавством заходи²¹.

Правові гарантії реалізації права людини на повагу до її гідності визначаються, по-перше, компетенцією державних органів та посадових осіб щодо вирішення питань, пов'язаних з реалізацією права людини на повагу до її гідності, наділення цих органів та посадових осіб необхідними повноваженнями. По-друге, обов'язок державних органів та посадових осіб, що володіють відповідними повноваженнями, застосовувати в цілях забезпечення реалізації права людини на повагу до її гідності комплекс заходів, зазначених у законодавстві. По-третє, встановлення відповідальності як державних органів, так і посадових осіб за невиконання або несвоєчасне виконання обов'язків, пов'язаних з реалізацією права людини на повагу до її гідності. По-четверте, обов'язок уповноважених держав-

них органів та посадових осіб відновлювати порушення права людини на повагу до її гідності, відшкодувати заподіяну таким порушенням моральну та матеріальну шкоду, застосовувати до винних осіб заходи примусу²².

У механізмі правових гарантій реалізації права людини на повагу до її гідності можуть бути виділені такі елементи: інформування людини про наявність у неї відповідного права; виділення кола питань, пов'язаних з точним встановленням підстав належності людині права на повагу до її гідності, його обсягу, конкретного змісту і меж здійснення; визначення правових засобів, які слід використовувати в процесі захисту такого права; визначення органів державної влади, від діяльності яких залежить реалізація права людини на повагу до її гідності; безпосередні вчинення дій, пов'язаних з реалізацією особою свого права на повагу до гідності; застосування правових засобів захисту від порушення зазначеного права, відновлення порушеного права.

Головний принцип побудови системи правових гарантій реалізації права на повагу до гідності є комплексність і повнота гарантій. Цим принципом повинні керуватися у своїй діяльності всі державні органи і посадові особи²³.

Іншим неодмінним принципом, що застосовується до гарантій, є їх ефективність. Сутність цього принципу полягає в тому, що гарантії у всіх випадках повинні забезпечити особі можливість реального використання закріплених у законодавстві благ і виконання обов'язків. Названий принцип особливо важливий при оцінці правових гарантій.

До юридичних гарантій захисту прав людини входять такі закріплені нормами права види: заходи державного та конституційного нагляду і контролю; заходи правового захисту; заходи юридичної відповідальності; процесуальні форми захисту прав людини (включаючи форми застосування правоохоронних заходів); заходи профілактики та попередження правопорушень.

Серед юридичних гарантій захисту особлива роль відводиться процесуальним гарантіям, оскільки процес – це форма життя матеріального права, реальне життя формально закріплені права і свободи можуть отримати лише маючи процесуальне забезпечення.

Отже, узагальнюючи все вищезазначене щодо гарантій забезпечення права людини на повагу до її гідності, слід зазначити, що ефективність реалізації права людини на повагу до її гідності значною мірою залежить від системи конституційних гарантій дотримання зазначеного права. Гарантії прав людини становлять комплексний механізм, а тому при застосуванні тих чи інших гарантій права людини на повагу до гідності слід враховувати роль та значення усіх правових гарантій керуючись принципом цілісності їх правової системи. Гарантії права людини на повагу до її гідності мають важливе значення для реалізації зазначеного права, а тому діяльність органів державної влади повинна бути спрямована на утвердження та забезпечення таких гарантій з метою забезпечення кожному рівних можливостей для здійснення конституційних прав.

1. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 162. 2. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М.: Норма, 1997. – С. 255. 3. Мицкевич А.В. О гарантиях прав и свобод граждан в общественном социалистическом государстве // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 30. 4. Рудянский Ф.М. Демократия и личность. Государственно-правовой очерк. – Л.: Слово, 1985. – С. 27. 5. Небайло П.Е. система юридических гарантий // Правоведение. – 1971. – № 3. – С. 45.

6. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. / Г.Н. Андреева, И.А. Андреева, А.Ш. Будагова и др.; [Отв. ред. Б.А. Страшун]. – М.: БЕК, 1995. – Т. 1–2. – С. 81. 7. Кушніренко О.Г. Слинко Т.Г. Права і свободи людини та громадянина. – Х.: Факт, 2001. – С. 113. 8. Воеводін Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 75. 9. Мордовець А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина. – Саратов: СВШ МВД РФ, 1996. – С. 25. 10. Авакьян С.А. Конституционное право: Энциклопедический словарь. – М.: НОРМА-ИНФРА. – С. 122. 11. Государственное право Российской Федерации: Курс лекций для юридических институтов и факультетов. – Т. 1 / Дмитриев Ю.А., Козлова Е.И., Кутафин О.Е., Михалева Н.А.; Под ред.: Кутафин О.Е. – М., 1993. – С. 157. 12. Калашиников С.В. Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 22. 13. Румянцев О.Г. Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления). – М.: Юрист, 1994. – С. 29. 14. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: Норма – Инфра, 1999. – С. 252. 15. Колодій А. М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні. – К.: Правова єдність, 2008. – С. 261. 16. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Х.: Консум, 2001. – С. 327. 17. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – С. 141. 18. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 // Офіційний вісник України. – № 39. – С. 95. 19. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 // Офіційний вісник України. – № 42. – С. 95. 20. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – С. 141. 21. Винокуров А.Ю. Юридические гарантии прав личности в Российской Федерации: Материалы «круглого стола» // Государство и право. – 2000. – № 11. – С. 102. 22. Мицкевич А.В. О гарантиях прав и свобод граждан // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 29. 23. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Х.: Консум, 2001. – С. 319.